

Жовтобрюх В.Ф.

Доцент, кандидат філологічних наук. Харківський національний економічний університет, кафедра українознавства та мовної підготовки іноземних громадян

СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕКЗИСТЕНЦІЙНИХ РЕЧЕНЬ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

До кола різноманітних проблем, що розробляються в дослідженнях з семантичного синтаксису, належить питання створення семантичної типології простого речення. Вирішення цієї проблеми передбачає виявлення та аналіз чинників, що формують семантику речення, та виокремлення диференційних ознак, із сукупності яких на певному рівні абстракції складається тип семантичної організації речення. У багатьох дослідженнях змістова складова речення була всебічно проаналізована, в результаті чого з'явилися семантичні та структурно-семантичні класифікації простого речення. Такі дослідження мають як гносеологічну, так і методичну цінність, оскільки під час аналізу на обмеженій ділянці синтаксичної системи із залученням великого фактичного матеріалу виявляються об'єктивні особливості формування змісту, що дозволяє вирішувати питання про доцільність того чи іншого підходу до опису семантики речення та адекватність класифікації, здійснюваної на підставі таких принципів.

Ефективність досліджень конкретного мовленнєвого матеріалу забезпечується в тому випадку, якщо об'єкт аналізу звужується шляхом виділення групи речень, об'єднаних певною спільною ознакою. Такою ознакою може бути лексичне значення дієслова, що виступає в позиції предиката.

Проблема взаємозв'язку лексичної та синтаксичної семантики вважається актуальною в сучасному синтаксисі. У працях українських та зарубіжних мовознавців доведено, що логіко-граматичні типи речень та їх різновиди відзначаються певними тенденціями щодо лексичного наповнення семантичних складових [1, с. 34; 2, 99–102; 4, с. 190].

Поглиблене вивчення зазначеної проблеми передбачає аналіз лексичного вираження семантичних складових в окремих групах речень, зокрема лексичного наповнення позиції предиката.

Предметом нашого розгляду є виділений Н.Д. Арутюновою та Є.М.Ширяєвим різновид екзистенційних речень, у яких локалізатор визначено як фрагмент світу, а ім'я предмета буття має конкретно-предметний характер [2, с. 98-126]. Наприклад: *А сонячне повітря згасало над горою, де була пасіка* (Григорій Тютюнник). *У кінці провулку була криниця* (Є.Гуцало).

В українському мовознавстві речення із семантикою екзистенції (буття) не були предметом спеціального дослідження, а отже, не розглядалися можливості лексичного наповнення семантичних складових, зокрема, показника буття, хоча на доцільності подібних описів наголошують дослідники з українського синтаксису [4, с. 190; 5, с. 97]. Тому проблема лексичного вираження предиката в реченнях із семантикою екзистенції залишається актуальною і визначає мету цієї статті:

дослідити особливості вживання дієслівних лексем різного значення в екзистенційних (буттєвих) реченнях.

Речення екзистенції української мови привертають до себе увагу тим, що вони мають широкі можливості стосовно лексичного наповнення семантичних складових. Так, у функції показника буття часто вживаються дієслова небуттєвої семантики, тобто дієслова, які не передають значення буття як одиниці словника. Наприклад: *Я вхопив корзину і почимчикував у кінець городу, де **сріблилась** розлога, гілляста верба* (В.Дрозд). *Тут, під застиглою зеленою хвилею лісопосадки, **кунчаться** в літньому затінку малі вагончики /Є.Гуцало/. На столі між класних журналів, **бовваніла** синьо-фіолетова школярська чорнильниця, цяцькована вухастим зайчиком* (В.Дрозд).

Подібні висловлювання мають усі ознаки логіко-граматичного типу екзистенційних речень. Як і речення з дієсловами власне буття (*бути, знаходиться, існувати*), вони повідомляють про наявність об'єкта в певній ділянці предметного світу. Пор.: *У кухні **була** газова плита з балоном і маленька піч* (Ю.Мушкетик). *Посеред хатини **біліла** грубка* (Ю.Мушкетик). Ці речення відбивають одну і ту ж типову ситуацію, у якій відношенням наявності пов'язані два об'єкти. Один з цих об'єктів осмислюється як ділянка буття (*у кухні, посеред хатини*), а другий як предмет буття (*плита, грубка*). Показник буття виражений у першому реченні буттєвим дієсловом (*була*), а в другому дієсловом небуттєвої семантики (*біліла*), у лексичному значенні якого міститься інформація про характерну ознаку предмета. Таким чином, структура ситуації відбита в семантичній структурі речення, яке організується співвідношенням трьох семантичних складових: ділянки буття, предмета буття та показника відношення.

Кваліфікація семантики таких речень як екзистенційної підтверджується, по-перше, можливістю вживання в них дієслів, що передають значення буття як одиниці словника. Пор.: *Я вхопив кошику і почимчикував у кінець городу, де **сріблилася** розлога, гілляста верба* (В.Дрозд). *Я вхопив кошик і почимчикував у кінець городу, де **була** розлога, гілляста верба*. По-друге, ім'я предмета, який є носієм ознаки, названої дієсловом, уживається неререферентно і входить у повідомлюване, що є типовим для буттєвих речень, зміст яких полягає у ствердженні існування конкретного предмета в тому чи іншому фрагменті матеріального світу.

Коло дієслівних лексем різноманітної семантики, здатних функціонувати в реченнях екзистенції російської мови, вперше було окреслене у відомій праці Н.Д.Арутюнової та Є.М. Ширяєва [2, с. 98-126]. Систематизація цих лексем була здійснена на двох рівнях: спочатку за ознакою ступеня делексикалізації значення дієслова, а потім у межах сукупності делексикалізованих та лексикалізованих дієслів виділено їх семантичні групи: дієслова, що означають положення у просторі, кольорові дієслова, дієслова звучання тощо. Разом з тим автори зазначали, що речення з виділеними групами дієслів потребують більш детального розгляду, здійснюваного на значному за обсягом мовленнєвому матеріалі.

Зважаючи на близькість семантико-синтаксичних систем російської та української мов, можна припустити, що в екзистенційних реченнях української мови здатні функціонувати ті ж самі групи дієслів у ролі показника буття. Так само можна припустити, що в українській мові функціонування різноманітних груп дієслів може відрізнитися від такого в російській мові. Але перш ніж говорити про лексико-

семантичні відмінності між реченнями російської та української мов, необхідно дослідити різновиди цього логіко-граматичного типу речень в українській мові, зокрема функціонування в них дієслів різноманітної семантики.

Аналізовані речення мають широкі можливості лексичного наповнення семантичних складових. Так, у функції показника буття часто вживаними є дієслова небуттєвої семантики, які не передають значення буття як одиниці словника: *В місті йшли глухими вуличками і навіть стежками. З одного боку **стояли** будинки, з другого **жовтіли** руїни* (Ю.Мушкетик). *Там, на отому белебні, де **росли** тепер густі верби, стояла кам'яна слобідська церква, за якою **тягнулись** двома рядками міщанські дерев'яні будиночки* (Б.Антонечко-Давидович).

Предмет буття звичайно має комплекс характерних ознак, одна з яких може бути обрана мовцем як визначальна для адекватної реалізації комунікативного завдання. Цей вибір здійснюється вільно і в більшості випадків не зазнає обмежень власне мовного характеру. Так, наприклад, твердження про буття предмета, який належить до рослинного світу, мовець може здійснювати за допомогою такого ряду дієслівних лексем: *рости, цвісти, зеленіти, кучерявитись, красуватись, величатись, шелестіти, стелитися, бовваніти*. До цього ряду лексем додаються ще кольорові дієслова, наприклад, якщо предмет буття – квітка або інша рослина, що може бути виявлена внаслідок сприймання наявної в неї кольорової ознаки: *біліти, синіти, рожевіти, червоніти, палахкотіти, полум'яніти* тощо. Кожний конкретний предмет буття має потенційний набір дієслівних лексем, які відбивають його характерні ознаки і які можна вживати для повідомлення про наявність цього предмета.

Загальний огляд зібраного матеріалу підтверджує припущення про те, що в реченнях буття української мови вживані такі ж самі семантичні групи як делексикалізованих, так і лексикалізованих дієслів, які зустрічаються в подібних реченнях російської мови. Так, зокрема, зафіксовано речення з делексикалізованими дієсловами, що означають положення в просторі предмета буття. Наприклад: *На столі у маленькій вазочці **стояла** дубова гілочка з прив'ялим листям і тугими вузликами зелених жолудів* (Ю.Мушкетик). *У розкуйдовженому гіллі шельюгового куша, вирваного з корінням із землі, **лежав** собака* (Є.Гуцало). *Він довго дивився на стрімкий протилежний берег, де **височіли** могутні вали і потемніли від часу та негоди дерев'яні заборолы великого міста* (В.Малик). У подібних реченнях зафіксовано дієслівні лексеми *стояти, височіти, бовваніти, стирчати, стриміти, лежати, розкинутись, висіти, звисати*, які виявляють різну частотність уживання. Найуживанішими з цього ряду є дієслова *стояти, височіти, лежати*. Комунікативною метою таких речень звичайно є повідомлення про наявність у певній ділянці конкретних предметів, які мовець виокремлює з навколишнього світу, завдяки притаманним їм характерним ознакам. Твердження про буття цих предметів здійснено через вербалізацію їхнього положення в просторі.

Зустрічаємо також речення, в яких ідея буття передана за допомогою дієслів, що називають колір предмета. Наприклад: *Гілля яблунь по саках уже голе-голісіньке, та подекуди, на пізніх сортах, іще **білють** та **рожевіють** плоди* (Є.Гуцало). *Там, на схилі балки, під яворами **біліє** хатина* (Є.Гуцало). *І навіть те, що на вішалці **чорніло** та **сіріло** чимало плаців та парасольок, не привернуло його уваги* (Ю.Мушкетик). У таких реченнях зафіксовано близько п'ятдесяти дієслів, що іменують певний колір.

Дієслово кольорової семантики вживається в екзистенційному реченні в тому випадку, коли в структурі значення імені предмета буття міститься сема кольорової ознаки. Конкретизація кольорової ознаки може бути як передбачена, так і не передбачена семантикою іменника, який позначає предмет буття. Якщо ознака, виражена в лексичній семантиці дієслова, є для імені предмета буття самозрозумілою, звичною, постійною, інформаційна цінність її послаблюється, відходить на другий план, а комунікативно релевантною стає фіксація відношення екзистенції. Найчастіше в подібних реченнях відомості про кольорову ознаку предмета мають таку ж значущість, як і повідомлення про наявність предмета в певному фрагменті світу. У реченнях з комунікативно релевантним значенням кольорової ознаки співіснують дві інформації: інформація про наявність предмета, доступного для сприйняття, та повідомлення про кольорову ознаку цього предмета.

Частотними в українській мові є речення, де відношення екзистенції виражено дієсловами, що означають характерну ознаку предмета. Наприклад: *Подокуди понад берегами **кучерявиться** верболіз* (Є.Гуцало). *В затінках **блищала** на траві роса* (В.Дрозд). *По берегах у гусячому пушку першої зелені **купчилися** табунами верби* (Є.Гуцало). Здебільшого в таких реченнях зустрічаємо лексеми *блищали, виблискували, іскритися, кучерявитися, красуватись, мерехтіти, полум'яніти, сяяти, купчитися тощо*. У семантиці таких лексем міститься елемент якісної ознаки предмета, вербалізація якої здійснюється дієслівною категорією, внаслідок чого виникає ілюзія активності, свідомої, цілеспрямованої діяльності з боку предмета, що є носієм цієї ознаки. Ця ілюзія, зумовлена категоріальною належністю лексеми, забезпечує для розглядуваних дієслів номінативну роль особливої репрезентації якісної ознаки. У подібних дієсловах якісна ознака, що сприймається органами зору мовця, подана як дія предмета, який має цю ознаку. Називаючи ознаку за допомогою дієслова, мовець однозначно стверджує буття цього предмета в конкретній ділянці матеріального світу.

Досить активно функціонують у реченнях екзистенції й дієслова, що позначають звук, який подає предмет буття. Наприклад: *Неподалік од криниці, в куцах морозу, невдоволено **похоркує** їжак* (Є.Гуцало). *За чорними штахетами безлистих кущів **брякотіли** маршрутні таксі* (В.Дрозд). *В темних грудях лісу з горловим тужливим придихом **стогнуть** горлиці* (Є.Гуцало). На відміну від попередньо розглянутих різновидів, дієслова з семантикою звучання передають дію, яку виконує активний діяч. Ця дія сприяє виявленню предмета суб'єктом сприйняття, що стає підставою для ствердження існування предмета.

Зміст екзистенції в українській мові може передаватися і дієсловами з семантикою руху в різних його проявах. Наприклад: *На хвильцях її листу поважно **вигойдувались** жовто-рожеві огузкуваті груші-дулі* (В.Дрозд). *По голощокій бруківці **стрибали** настобвурчені горобці* (В.Дрозд).

Під час аналізу всього масиву дієслівної лексики, яка здатна вживатися у подібних реченнях, впадає в око те, що вона дуже різноманітна за семантикою, тому визначення рис її організації є проблематичним. Спроби виділити групи лексем за семантичним критерієм (тобто за характерною ознакою, вираженою дієсловом) у результаті дають досить хаотичний набір сукупностей дієслівних значень, системні зв'язки між якими виявити складно. Якщо такі зв'язки і є, то вони існують в

обмеженому колу груп. Так, наприклад, кольорові дієслова, звучання, якісної ознаки типу *блищати, сяяти* і под. можна об'єднати за ознакою самовиявлення предмета, який мовець сприймає органами чуття. Але інші групи з такою сукупністю не пов'язані системно, зокрема дієслова руху або певної дії. Такі речення організують речення типу: *Густа прохолода осокорів біля довженківського саду, гарячий асфальт тротуару, широкі алеї інститутського палісадника. На алеях, на майданчику біля сходів юрмилися вступники* (Ю.Мушкетик). *Де кілька разів дорога підбігала до широких річкових розливів, на яких гоїдалися на якорях або мчали моторки* (Ю.Мушкетик).

Разом з тим, усі дієслова, що належать до наведених груп, уживаються для вираження в реченні показника відношення екзистенції і виступають еквівалентами буттєвих дієслів. У переважній більшості випадків ці лексеми значно успішніше передають значення буття і є органічнішими у лексичному наповненні відповідних речень у порівнянні з власне буттєвими дієсловами. Усе це свідчить на користь того, що в семантиці таких дієслів присутні елементи, які сприяють використанню їх як еквівалентів дієслів буття.

З-поміж цих елементів можуть бути виділені такі, які відносяться до характеристики самої дії. Виявлення семантичних компонентів, пов'язаних з характеристикою дії, може спиратися на наявні семантичні класифікації дієслівної лексики [6, с. 15-134; 7, с. 312-320].

Незважаючи на відмінності в підходах до аналізу семантики дієслова, дослідники однак виділяють як основну диференційну ознаку активність / неактивність суб'єкта предикації. З цього боку еквівалентні буттєвих дієслів позначають стан неактивного суб'єкта, що формально виявляє себе у відсутності позиції прямого об'єкта.

Як показано в ряді досліджень, істотним для категоріальної характеристики дієслова є ознака відношення до категорії часу [6, с.18]. Еквіваленти буттєвих дієслів позначають статичну ознаку, яка є незмінною протягом конкретного часового відтинку, у рамках якого відбувається описувана подія. Тому непроцесуальні дієслова вживаються в реченнях, які відбивають статичні ситуації, якою і є ситуація екзистенції, існування.

Поєднання ознак статичності (непроцесуальності) та неактивності суб'єкта формує особливу семантику, коли дієслово позначає певну ознаку або властивість предмета. Категоріальна семантика накладає свій відбиток на значення дієслівної лексики, створюючи ілюзію активності, свідомої, цілеспрямованої діяльності. Це забезпечує для аналізованих дієслів роль своєрідної репрезентації ознаки або властивості, що представлена дієсловом як дія предмета.

Аналізовані дієслова можуть уживатися в реченнях, що належать до іншого логіко-граматичного типу, а саме в реченнях характеристики. Наприклад: *Овдій Гора в'яже коші-писанки, а гармошка лежить у кутку на рядюжці й наче стежить, наче очікує на щось. Гармошка тьмаво мерехтить у півтемряві полудня, й Гора, здається, на жодну хвилю не забуває про сестру свою – то підморгне, то головою покиває, то словом обізветься* (Є.Гуцало). *Старе подружжя Баглаїв жили за садом, хата їхня блищала цинковою бляхою* (Є.Гуцало). Подібні речення функціонують в умовах такого попереднього контексту, у якому наявне ім'я носія ознаки, вираженої дієсловом, а отже, це ім'я має референтне вживання.

Під попереднім контекстом розуміємо ту безпосередньо прилеглу до речення частину тексту, в межах якої згадується будь-який елемент ситуації, яку передає речення. При цьому попередній контекст може мати різний обсяг, який складає, наприклад, одне речення: *Ліворуч слалось поле, засіяне озиминою. Озимина подекуди жовтіла лисинами вимоченого посіву* (Є.Гуцало). Також попередній контекст може включати певну множину речень, внаслідок чого речення, де згадується елемент ситуації, та аналізоване речення розташовані дистантно: *Вода в струмку біжить по мілкому піщаному дні, яке просвічується сонячним промінням до найдрібнішої крупинки. Тягнуться за водою зелені коси водоростей. Дно біліє, як полотно, і ось над чистим екраном цього полотна пропливають дрібні рибки* (Ю.Мушкетик).

Попередній контекст може містити інформацію про того чи іншого з учасників денотативної ситуації, яка передається реченням. Ім'я учасника ситуації, яке згадувалось у попередньому контексті, має позицію поширювача анафоричного значення.

Анафоричний характер поширювача визначається його змістовим зв'язком з інформацією, яка передається попереднім контекстом. Можливість поширення одного з компонентів речення поширювачем анафоричного значення дослідники вважають за можливе використовувати як метод виявлення комунікативної функції цього компонента. В українській мові таким поширювачем може бути дійктивне слово в функції означення обмежувальної семантики, яке найчастіше виражається займенником *цей*.

У багатьох випадках позиція поширювача обмежувального значення залишається невербалізованою: *За вікном пробігали невисокі горби, під ними осінні городи з залишками кукурудзиння. Горби палахкотіли золотом молодих дубків*. (В.Дрозд). Невербалізованість поширювача можна пояснити тим, що ідентичність предметів, про які йдеться в аналізованому реченні та попередньому контексті є очевидною. Поширювач наявний переважно в тих випадках, коли виникає потреба його актуалізації, про що може свідчити також його постпозиція стосовно імені: *У селі чорні кощаві дуби на тілі блакиті небесної і там і сям зацвіли-вродили антрацитного блиску вугільного блиску похмурими пун'янками. Пун'янки ці непорушними бовванами стримлять на гіллі* (Є.Гуцало).

Згадуваний у попередньому контексті компонент речення може бути також поширений присубстантивно-означальним реченням, зміст якого виводиться з попереднього контексту. Правила виведення означального речення обмежувального значення з попереднього контексту описані З.Вендлером [5, с. 68]. Пор.: *Він показує рукою через річку на тернівські поля. Поля чорніють зораною та скопаною землею* (Є.Гуцало). – *Він показує рукою через річку на тернавські поля. Поля (на які він показує рукою) чорніють зораною та скопаною землею*. У другому з порівнюваних текстів підрядне речення обмежувальної семантики повторює ту інформацію про означуване ім'я, яка повідомлялась у попередньому контексті. Можливість повторення цієї інформації свідчить про ідентичність предмета мовлення та предмета, про який згадувалось у попередньому контексті. Оскільки предмет мовлення був названий у попередньому контексті, відомості про існування цього предмета входять у фонд знань адресата. У мовленні підрядні обмежувальні, як правило, опускаються внаслідок їхньої самоочевидності. Однак на підставі контексту вони можуть бути

завжди реконструйовані.

Аналізу в аспекті комунікативної релевантності інформації підлягають ті семантичні елементи, які присутні в усіх типових ситуаціях. Таким елементом є носій ознаки, названої дієсловом. Носій ознаки може займати одну з позицій у структурі значення аналізованих речень.

Носій ознаки може входити у пресуппозицію висловлення, виконуючи роль комунікативно нерелевантного елемента значення: *Старе подружжя Баглаїв жило за садом, хата їхня блищала, цинковою бляхою* (Є.Гуцало). Носій кольорової ознаки, позначеної словом *блищала* опосередковано згадувався в попередньому контексті *хата Баглаїв*. Інформація про існування цього предмета не є в аналізованих реченнях комунікативно релевантною, тому входить у пресуппозицію висловлення.

В іншому типі речень носій ознаки входить у повідомлюване: *Микола надув човна й разів два обботожив спінінгом берег туди й назад, а нашіє сітці вільно розгулювали дві верховодки та йорж, завбільшки з мізинець* (Ю.Мушкетик). Носій ознаки, позначений словами *дві верховодки та йорж*, не згадувався в попередньому контексті. Інформація про існування предмета, який є носієм ознаки, невідома адресатові, тому вона є комунікативно релевантним елементом значення, входить у повідомлюване.

Роль попереднього контексту у формуванні змісту висловлювання визначається прагматичною основою комунікативного акту. Здійснюючи комунікацію, мовець керується інтересами адресата і тому враховує такий чинник, як наявність / відсутність у адресата відомостей про існування тих чи інших окремих елементів ситуації, а також рівень такої обізнаності. Елементи ситуації, які згадувались у попередньому контексті, входять у той обсяг інформації, яку вже має адресат, створюючи висловлювання. Називаючи ці елементи, мовець розраховує на обізнаність адресата й у відповідності з цим чинником ставить перед собою комунікативне завдання. В аналізованих випадках це завдання полягає в характеристизації референтного вживаного імені. Зміст такої характеристизації передають дієслова, які так само успішно використовуються в реченнях із семантикою буття, де ім'я предмета буття має нереперентне вживання. Здатність поєднуватись як з референтно, так і нереперентно вживаними іменами конкретних предметів є характерною рисою аналізованих дієслів. Їх функціональна універсальність підтверджує думку про те, що семантику речення визначає в першу чергу динаміка процесу комунікації, яка обумовлює можливий спосіб логіко-граматичного структурування ситуації. Лексичне значення предиката певним чином модифікує зміст речення в межах запрограмованої попереднім контекстом комунікативної перспективи. Подальший хід дослідження в обраному напрямку може бути пов'язаний саме з аналізом тих елементів семантики речення, які зумовлені лексичним значенням його предиката.

Уживання дієслівних лексем у позиції предиката буття зумовлює появу системних зв'язків між ними. Оскільки кожна з лексем у поєднанні з не референтним іменем забезпечує можливість вираження інваріантної семантики буття, то такі дієслова можна кваліфікувати як варіанти лексичного наповнення показника буття. На користь такого розуміння слугує ще й те, що такі дієслівні лексеми в цілому здатні взаємозамінюватись: *На пагорбі стояв вітряк. – На пагорбі бовванів вітряк; На підлозі лежав папірець. – На підлозі білів папірець; Під горою сіріла стрічка асфальту. – Під*

горою звивалася стрічка асфальту. В усіх наведених прикладах повідомлюваним є інформація про наявність конкретного предмета в певному фрагменті світу. Видозміни цієї інформації пов'язані з лексичною семантикою дієслівної лексики, яка наповнює позицію показника буття. Уживання таких лексем ускладнює семантику буттєвого речення, що було відзначено дослідниками [3, с.28-32].

Уживання в реченні з неререферентним іменем дієслова небуттєвої семантики створює передумови для розвитку значення характеризації у моделі буттєвого речення. Саме елемент характеризації є змінною складовою в семантиці ряду буттєвих речень із варіативним лексичним вираженням показника буття. Ці передумови виникають внаслідок того, що саме дієслово містить у структурі свого значення назву певної ознаки: *Гончак скімлив, тупо дивлячись на протилежний кручуватий берег Дніпра, де на узліссі біліли намети молодіжного табору* (Є.Гуцало). *Гілля яблунь по садках уже голе-голісіньке, та подекуди, на пізніх сортах, іще біліють та рожевіють плоди* (Є.Гуцало). *Внизу під вікнами шурхотіли автомобілі* (Ю.Мушкетик). *На траві блищала роса* (Є.Гуцало).

Коли подібні лексеми поєднуються з неререферентним іменем, семантика ознаки, як зазначають дослідники, відходить на другий план, її інформативна цінність знижується, а на перший план виходить фіксація буттєвого відношення. Однак стаючи менш актуальною в умовах буттєвого речення, сема ознаки все ж зберігається в структурі значення дієслова. Це не може не впливати на зміст речення, що можна виявити, порівнюючи речення з буттєвими та небуттєвими дієсловами: *...де на узліссі біліли намети молодіжного табору.* - *... де на узліссі були намети молодіжного табору;* *На траві блищала роса.* - *На траві була роса.*

Речення з небуттєвим дієсловом багатше за змістом, оскільки, крім повідомлення про факт буття, воно містить ще й певну характеристику предмета буття. Рівень релевантності такої характеристики в реченні може бути різний. Якщо предмет буття має очевидну ознаку, яка передбачена семантикою його імені, то характеризація цією ознакою не є актуальною і речення більшою мірою відповідає повідомленню про факт буття: *Попід куцями біліли плями нерозталого снігу* (Григор Тютюнник). Оскільки сніг завжди білий, то інформація про кольорову ознаку не є актуальною для слухача й речення може бути кваліфіковане як буттєве. Якщо ж предмет буття має різні ознаки або комплекс ознак, то повідомлення про них є не менш суттєвим, ніж ствердження ідеї буття: *Старий Чумак із старою мали покуть не в цій світлиці, а там, у хатині, - там рясніли образи, товплячись і витискаючи один одного* (І.Багряний). Таке речення повідомляє не лише про буття предмета, а й про наявність його у великій кількості. В аналізованих реченнях може міститись інформація про буття предмета в певній ділянці світу, а також про його якісну ознаку, у якій поєднані колір та блиск.

Елементи ускладненого змісту в аналізованих реченнях мають різну природу. Семантика буття виникає внаслідок функціонування речення в особливих комунікативних умовах, коли в пресуппозицію речення входить інформація про локалізатор, а ім'я предмета буття вживається неререферентно. Зміст характеризації з'являється в реченні під впливом лексичної семантики дієслова в позиції показника буття. Незважаючи на логіко-граматичну різноплановість елементів змісту буття та характеризації вони досить органічно поєднуються в семантичній структурі речення,

завдяки чому буттєва модель є активно використовуваною в художніх описах для створення інформативно насиченого та стилістично бездоганного висловлювання.

Поєднання змісту буття та характеристики в моделі буттєвого речення веде до утворення речень недиференційованої семантики, оскільки в багатьох випадках неможливо визначити, який з елементів значення переважає – буття чи характеристика. Загальновідоме положення про еластичність мовної системи є аргументом до твердження про те, що вся мова у сфері семантики являє собою нежорстку систему не чисельних значень речення як периферії його семантики. В.І.Гак з цього приводу справедливо зазначає: «Факти мови формують певний континуум – ланцюг поступових переходів, де неможливо раз і назавжди провести розмежувальні лінії. Недискретний континуальний характер мовних явищ, при якому між елементами, що чітко розрізняються, є проміжна смуга, у якій спостерігається поступовий перехід від одного елемента до другого, може виявлятися в усіх найважливіших аспектах мови» [4, с. 29].

Істотне значення для розвитку значення характеристики в умовах буттєвої моделі мають поширювачі предиката, зокрема ті з них, які не поєднуються з дієсловами власне буття. Це поширювачі якісно-означальної семантики: *На подвір'ї у Замрикітів буйно величалися ружі* (Ю.Мушкетик). *Поміж хатою й грушею яскраво цвітуть мальви* (Є.Гуцало). *На гіллі дерев і кущів ніжно іскриться біле пухнасте хутро* (Є.Гуцало). Такі поширювачі актуалізують у реченні семантику характеристики, завуальовуючи значення буття. Наявність такого поширювача виключає можливість заміни в реченні дієслова небуттєвої семантики дієсловом власне буття.

Значення характеристики підтримують і поширювачі із семантикою порівняння, які можуть мати різну структуру. Частотним є порівняння, виражене іменником в орудному відмінку: *Там латками воронового крила лисніє чорнозем* (Є.Гуцало). *На кручах живими зморшками брижиться ліс* (Є.Гуцало). *Подекуди лисинами вимоченого чи вимерзлого посіву жовтіла озимина* (Ю.Мушкетик). Можливі також порівняння, виражені порівняльним зворотом: *Позавчора пройшов дощ, сонце та вітер уже просушили землю, лише в кінці майдану в глибокій вибоїні, неначе захукане дзеркало, поблискувала калюжа* (Ю.Мушкетик).

Таким чином, екзистенційні речення допускають варіативність лексичного вираження показника буття, коли дієслівна лексема не передає значення буття як одиниця словника. Уживання таких лексем сприяє збагаченню семантики буттєвого речення та розширенню його виражальних можливостей. Лексеми на кшталт *бути, знаходитись, перебувати, міститись* можливі в реченнях буття аналізованого різновиду, але в художніх текстах вони не частотні. Для української мови характерне вживання ускладнених за семантикою структур, коли типова модель буттєвого речення (локалізатор – показник буття – предмет буття) внаслідок особливого лексичного наповнення показника буття передає, крім інформації про буття предмета, ще додаткове значення характеристики цього предмета. Додаткове значення характеристики може бути варіативним, що визначається семантикою імені предмета екзистенції та можливостями вираження дієслівними лексемами його типових ознак.

Таким чином, речення із семантикою екзистенції в українській мові мають широкі можливості щодо лексичного наповнення позиції показника буття. У цій функції часто вживають дієслова небуттєвої семантики, тобто дієслова, які

не передають значення буття як одиниці словника. Це дієслова з семантикою положення предмета в просторі, кольору, звучання, якісної ознаки, руху тощо. Такі дієслова, незважаючи на їхню лексико-семантичну розмаїтість, мають низку спільних ознак категоріального характеру, до яких належать зокрема неактивність суб'єкта та статичність. Аналізовані дієслова можуть уживатися в реченнях двох логіко-граматичних типів: екзистенції та характеристики. Здатність поєднуватись як з нереферентним, так і референтно вживаним іменем суб'єкта забезпечує еквівалентам буттєвих дієслів роль універсального засобу вираження комунікативних потреб мовця.

Література

1. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл. - М.: Наука, 1976. - 383с.
2. Арутюнова Н.Д, Ширяев Е.Н. Русское предложение. Бытийный тип: структура и значение. - М.: Русский язык, 1983. - 198с.
3. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис. - К.: Либідь, 1993. - 383с.
4. Загнітко А.П. Рівнева структура речення і граматичні категорії. // Мовознавство: Тези та повідомлення III Міжнародного конгресу українців. - Х.: Око, 1996, с.189 - 192.
5. Іваницька Н.Л. Вплив сполучуваності повнозначних слів на утворення компонентів синтаксичної структури речення // Мовознавство. - 2001. - №3, с.97-101.
6. Семантические типы предикатов. - М.: Наука, 1982. - 354с.
7. Шведова Н.Ю. Лексическая классификация русского глагола (на фоне чешской семантико-компонентной классификации). // Славянское языкознание. IX Международный съезд славистов. Доклады советской делегации. - М.: Наука, 1983, с.306-323.